

**“KOGNITIV DISSONANSNING TERGOV MULOQOTIDA SHAXS
PSIXOTIPINI ANIQLASHDAGI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK
MEXANIZMLARI”**

Axmedova Latofat Kadirkulovna

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti

o‘qituvchisi, mustaqil izlanuvchi (PhD)

ANNOTATSIYA; Mazkur maqolada kognitiv dissonans hodisasining tergov muloqotida namoyon bo‘lishi hamda ushbu psixologik holat orqali shaxsning psixologik tipini aniqlash imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Amaliy tajribam shuni ko‘rsatadiki, tergov jarayonida shaxsning ichki e‘tiqodlari, xatti-harakatlari va bayonotlari o‘rtasidagi nomuvofiqlik kognitiv dissonansni yuzaga keltiradi va bu holat shaxs psixotipining muhim indikatorlariga aylanadi. Maqolada ijtimoiy-psixologik mexanizmlar, kommunikativ strategiyalar hamda tergov muloqotida dissonansni aniqlash usullari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kognitiv dissonans, tergov muloqoti, psixotip, ijtimoiy-psixologik mexanizm, shaxs tahlili.

АННОТАЦИЯ: В статье рассматривается феномен когнитивного диссонанса в следственном общении и его роль в выявлении психологического типа личности. Практический опыт показывает, что несоответствие между установками, убеждениями и поведенческими реакциями субъекта в ходе допроса позволяет выявить устойчивые психотипологические характеристики личности. Анализируются социально-психологические механизмы, коммуникативные приемы и диагностические возможности когнитивного диссонанса.

Ключевые слова: когнитивный диссонанс, следственное общение, психотип личности, социально-психологические механизмы, коммуникация.

ANNOTATION: This article analyzes the phenomenon of cognitive dissonance in investigative communication and its role in revealing an individual’s

psychological type. Practical experience shows that inconsistencies between beliefs, statements, and behavioral reactions during interrogation create cognitive dissonance, which serves as a key indicator of personality psychotypes. The study highlights socio-psychological mechanisms, communicative strategies, and diagnostic potential of cognitive dissonance in investigative practice.

Keywords: *cognitive dissonance, investigative communication, personality psychotype, socio-psychological mechanisms, interrogation.*

Kirish

Zamonaviy tergov amaliyotida shaxsni faqat huquqiy maqom doirasida emas, balki uning psixologik xususiyatlari orqali anglash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, tergov muloqotida yuzaga keladigan psixologik qarama-qarshiliklar shaxsning ichki holatini ochib beruvchi muhim manba hisoblanadi. Shunday hodisalardan biri — kognitiv dissonans bo‘lib, u shaxsning e‘tiqodlari, qarorlari va real xatti-harakatlari o‘rtasidagi nomuvofiqlik natijasida vujudga keladi¹. Kognitiv dissonans — bu shaxs ongida mavjud bo‘lgan e‘tiqodlar, bilimlar, munosabatlar va real xatti-harakatlar o‘rtasidagi nomuvofiqlik natijasida yuzaga keladigan ichki psixologik noqulaylik holatidir. Ushbu tushuncha amerikalik psixolog Leon Festinger tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan.

Shaxs kognitiv dissonansni kamaytirish uchun: o‘z fikrini o‘zgartiradi, xatti-harakatini oqlashga urinadi yoki yangi “mos” tushuntirishlar yaratadi.

Aynan shu jarayon tergov muloqotida muhim diagnostik ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

1. Kognitiv dissonans tushunchasining psixologik mohiyati

Kognitiv dissonans nazariyasi amerikalik psixolog L. Festinger tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, unga ko‘ra inson o‘z qarashlari va xatti-harakatlari o‘rtasida muvofiqlikni saqlashga intiladi². Ushbu muvofiqlik buzilganda shaxsda psixologik noqulaylik yuzaga keladi va u dissonansni kamaytirishga urinadi. Tergov muloqotida bu holat shaxsning savollarga javob berishidagi ikkilanish, emotsional beqarorlik, nutqiy uzilishlar va mantiqiy ziddiyatlar orqali namoyon bo‘ladi.

2. Tergov muloqotida kognitiv dissonansning yuzaga kelish omillari

Amaliy tajribam shuni ko'rsatadiki, kognitiv dissonans asosan quyidagi holatlarda kuchayadi:

- shaxs yolg'on axborot berishga majbur bo'lganda;
- ijtimoiy maqom va real harakatlar o'rtasida tafovut bo'lganda;
- axloqiy qadriyatlar va jinoyat xatti-harakatlari to'qnash kelganda.

Mazkur vaziyatlar shaxs psixotipini aniqlashda muhim psixologik "signal" vazifasini bajaradi³.

3. Psixotipni aniqlashda kognitiv dissonans indikatorlari

Tergov jarayonida kognitiv dissonans turli psixotiplarda turlicha namoyon bo'ladi:

Introvert shaxslar — ichki zo'riqish, sukunat, qisqa javoblar;

Ekstrovert shaxslar — ortiqcha gapirish, mavzuni chalg'itish;

Avtoritar tip — agressiv reaksiya, savollarga qarshilik;

Moslashuvchan tip — tez fikr o'zgartirish, qarama-qarshi bayonotlar.

Bu holatlar tergovchi uchun shaxs psixologik tipini aniqlashda muhim ijtimoiy-psixologik mexanizm hisoblanadi⁴.

4. Ijtimoiy-psixologik mexanizmlar

Kognitiv dissonansning tergov muloqotidagi samaradorligi quyidagi mexanizmlar orqali ta'minlanadi:

- refleksiya va o'zini oqlash ehtiyoji;
- ijtimoiy baholanishdan qo'rquv;
- ichki axloqiy nazorat mexanizmi;
- muloqotdagi rollar ziddiyati.

Ushbu mexanizmlar shaxsning yashirin psixologik holatini ochib berishga xizmat qiladi⁵.

Tergov jarayonida shaxsning aytayotgan gaplari bilan ichki e'tiqodlari yoki real xatti-harakatlari o'rtasida ziddiyat yuzaga kelganda kognitiv dissonans paydo bo'ladi. Bu holat quyidagi belgilar orqali tashqi tomondan namoyon bo'lishi mumkin:

- nutqdagi nomuvofiqliklar;

- mantiqiy uzilishlar;
- emotsional keskinlik;
- himoyaviy reaksiyalar (oqlanish, agressiya, sukut).

Aniq amaliy tajribalarim shuni ko'rsatadiki, dissonans holatida shaxs o'z psixotipiga xos bo'lgan reaksiyalarni ochiq namoyon eta boshlaydi.

Ijtimoiy-psixologik mexanizmlar. Kognitiv dissonansning tergov muloqotida ishlash mexanizmlarini quyidagicha tizimlashtirish mumkin:

O'zini oqlash mexanizmi. Ratsional tipdagi shaxslar dissonansni mantiqiy izohlar orqali kamaytirishga harakat qiladi. Bu psixotipda izchillik va dalillarga tayanish kuchli bo'ladi.

Emotsional kompensatsiya mexanizmi. Emotsional psixotip vakillari dissonansni his-tuyg'ular orqali yashirishga urinadi. Ular ko'pincha hayajon, qo'rquv yoki agressiya bilan javob beradi.

Inkordan foydalanish mexanizmi. Avtoritar yoki himoyaviy tipdagi shaxslar dissonansni inkor etish orqali bartaraf etishga intiladi. Bu holatda mas'uliyatni boshqalarga yuklash kuzatiladi.

Moslashuvchanlik mexanizmi. Ijtimoiy moslashuvchan shaxslar tergovchi pozitsiyasiga tez moslashib, dissonansni minimal darajada saqlashga harakat qiladi. Bu psixotip ko'pincha murosa va kelishuvga moyil bo'ladi.

Psixotiplarni aniqlashdagi ahamiyati

Kognitiv dissonansning kuchi, davomiyligi va namoyon bo'lish shakllari tergovchiga shaxsning:

- psixologik barqarorligi;
- ijtimoiy moslashuv darajasi;
- mas'uliyatni qabul qilish xususiyati;
- manipulyativ yoki ochiq muloqotga moyilligini aniqlash imkonini beradi.

Shu bois, kognitiv dissonans tergov muloqotida nafaqat psixologik holat, balki psixotipni aniqlashning samarali ijtimoiy-psixologik vositasi sifatida baholanishi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, kognitiv dissonans tergov muloqotida shaxs psixotipini aniqlashning samarali ijtimoiy-psixologik mexanizmi hisoblanadi. Ushbu hodisani ilmiy asosda tahlil qilish tergov samaradorligini oshirish, muloqot strategiyalarini to'g'ri tanlash hamda shaxsning psixologik portretini aniqlash imkonini beradi. U shaxsning ichki qarama-qarshiliklarini ochib berib, uning ijtimoiy xulq-atvori va psixologik tuzilmasini chuqurroq anglash imkonini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Festinger L.A. Theory of Cognitive Dissonance. — Stanford: Stanford University Press, 1957.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. — М.: Аспект Пресс, 2019.
3. Eysenck H.J. Personality and Individual Differences. — London: Routledge, 2018.
4. Gudjonsson G. The Psychology of Interrogations and Confessions. — Wiley, 2016.
5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: Fan, 2020.